

USMÍŘENÍ JAKO KONEČNÉ STADIUM ŘEŠENÍ KONFLIKTU

Hana Oberpfalzerová

Fakulta sociálních věd UK Praha

Reconciliation as the Final Stage of Conflict Resolution

Abstract: *The aim of this synoptic article is to provide the reader with a basic understanding of the issue of reconciliation after open armed conflict. We shall mention the most significant concepts, theories and authors in this field; however, the article does not and cannot cover all concepts in great detail due to restricted space. The article is divided into three parts, which consecutively answer the following three questions: what is the role of reconciliation in the process of conflict resolution and in the prevention of further conflicts? What are the definitions of reconciliation, and what are its various concepts and dimensions? What are the mechanisms that lead to reconciliation, and what are the obstacles that this process faces? The discussed literature concentrates on the role of reconciliation in violent, protracted and intractable conflicts. The article itself falls under the category of peace and conflict studies, in the field of conflict resolution and of the so-called peace psychology.*

Keywords: *conflict; reconciliation; peace psychology; conflict resolution, intractable conflicts*

Cílem tohoto přehledového článku je poskytnout čtenáři základní orientaci v tematice usmíření po ozbrojeném konfliktu. Budou v něm zmíněna nejdůležitější pojetí, teorie a autoři v této oblasti, z důvodu omezeného rozsahu však článek není a nemůže být vyčerpávající. Text je rozdělen do tří částí, které postupně odpovídají na tři otázky: Jaká je role usmíření v procesu řešení konfliktu a v prevenci jeho opětovného vypuknutí? Jaké jsou definice usmíření a jeho různá pojetí a dimenze? Jaké jsou mechanismy, kterými lze usmíření dosáhnout, a jaké jsou překážky tohoto procesu? Diskutovaná literatura se soustřeďuje na úlohu usmíření v násilných, vleklých a obtížně řešitelných konfliktech.

Konflikt a usmíření

Typy konfliktu, které vyžadují usmíření

Konflikt je přirozenou součástí společenského života a dochází k němu tehdy, když mají jeho strany protichůdné cíle (Bar-Tal – Bennink 2004: 12–13; srov. Mitchell 1981; Brown 1988; Fisher 1990; Kriesberg 1998a; Waisová 2011). Konflikt lze chápat jako trojúhelník s těmito body: postoje (A – attitudes), jednání (B – behaviour) a rozpor (C – contradiction) (Galtung 1996: 72). Konflikty se liší v řadě parametrů, v první řadě svými aktéry, a také intenzitou. Zdaleka ne všechny však obnášejí ničení a násilí. Konflikty také procházejí určitými fázemi. Ty odborníci definují různě, nicméně společné jsou jim tyto klíčové kategorie: nepřítomnost konfliktu, vznik konfliktu, eskalace konfliktu, patová situace neboli mrtvý bod,¹ deeskalace, ukončení/vyřešení konfliktu, postkonfliktní peacebuilding a usmíření (Brahm 2003b). V níže uvedeném grafu představují tyto kategorie křivku, jež zprvu různým tempem stoupá, poté vrcholí a opět klesá. My se zde zmíníme o posledních dvou, respektive třech z nich: mírové dohodě, vyřešení konfliktu a usmíření.

Existuje šest hlavních teoretických přístupů pro vysvětlení eskalace a deeskalace konfliktů a usmíření (Kriesberg 2004: 86–91). Usmíření je však nutné pouze tehdy, jedná-li se o *vleklé (protracted)*, respektive *zatvrzelé (intractable)* konflikty, které jsou nesmiřitelné, trvají i celá desetiletí, týkají se existenciálních potřeb zúčastněných stran, mají charakter hry s nulovým součtem, obnášejí rozsáhlé násilí a mnoho obětí, hromadí se při nich nepřátelství a nenávisť a ničí vzájemná důvěra a vzájemné přijetí znesvářených skupin (Kelman 2004: 111; srov. Lederach 1997; Bar-Tal 2013; Bar-Tal – Bennink 2004; Goertz – Diehl 1993; Kriesberg 1998c; Azar 1990 aj.). Rovněž se v nich utváří soubor společenských přesvědčení o vlastní skupině, protivníku a konfliktu, který Bar-Tal (1998) nazývá *konfliktním étosem* a který je třeba transformovat tak, aby bylo možné dosáhnout usmíření (Bar-Tal 2000a; 2000b). Nejznámějšími příklady takových konfliktů jsou konflikty na Balkáně či Kypru, v Severním Irsku a v Kašmíru, konflikt mezi Severní a Jižní Koreou, izraelsko-palestinský konflikt a mnohé další (pro analýzy konkrétních případů viz např. Crocker – Hampson – Aall 2005).

¹ (*Hurting*) *stalemate* je situace, kdy ani jedna strana nedokáže zvítězit, ale nehodlá ani ustoupit – když si obě strany uvědomí, že náklady na konflikt převažují nad možnými zisky, vznikne vhodná situace pro vznesení návrhů na mírovou dohodu (*mutually hurting stalemate*) (Brahm 2003a).

Bar-Tal svou teorii rozvíjí a ilustruje na příkladu izraelské společnosti. V jejím případě se jedná o obecné přesvědčení Izraelců o tom, že se Židé vždy toužili do Izraele vrátit, že se musejí neustále obávat o svou bezpečnost, že právě Palestinci jsou zodpovědní za pokračování konfliktu. Palestinci jsou delegitimizováni a označováni za zaostalé a krvežíznivé. Sami o sobě však izraelští Židé mají výlučně pozitivní představu a považují se za oběti násilí ve zlém světě, zejména pak za oběti antisemitismu. Války, kterých se Izrael účastnil, považují za obranné. Sami sebe vnímají jako lid mírumilovný, který okolnosti přinutily k páchání násilí, a domnívají se, že právě Arabové odmítají mírové řešení a vyhýbají se kontaktu s Izraelci (Bar-Tal 1998).

Zvláštní význam má usmíření ve vnitrostátních konfliktech, kde neexistuje možnost diplomatického řešení (srov. koncept tzv. nových válek; Kaldor 1999): zde je třeba transformovat vztahy znesvářených stran (Kelman 2008: 15–16; srov. Kelman 1999; Lederach 1997), zejména z důvodu rizika opětovného propuknutí konfliktu (Hartzell 1999; Licklider 1995).

Mírová dohoda, vyřešení konfliktu a usmíření

K tradičnímu pojetí procesu *peacebuildingu* (budování míru) složeného ze dvou fází – *ukončení konfliktu* (*conflict settlement*) a *vyřešení konfliktu* (*conflict resolution*) (Burton 1969) – odborníci v nedávné době začali řadit také třetí stadium, a to *usmíření* (*reconciliation*) (Kelman 2004: 113; Rouhana 2004). Každý z těchto tří procesů má jiné, třebaže spolu úzce související, cíle. Ty jsou zaměřeny především na vývoj vztahů směrem k mírové koexistenci, avšak i tak mohou být za určitých okolností ve vzájemném rozporu (Kelman 2008: 19).

První zmíněné stadium obnáší formální ukončení konfliktu skrze mírovou dohodu. Tento proces silně závisí jak na mocenské pozici znesvářených stran, tak i na zásahu stran třetích, které mohou mírovou dohodu případně i vnutit. Tento proces však nikterak nemění kvalitu vztahu obou stran a dodržování míru závisí primárně na dohledu třetích stran, respektive mezinárodního společenství. Přesto je uzavření mírové dohody nezanedbatelným úspěchem (Kelman 2004: 117–118). Jako příklad zde můžeme uvést Daytonskou mírovou dohodu, která sice již v prosinci 1995 ukončila válku v Bosně a Hercegovině, avšak země je i nadále pod přísným mezinárodním dohledem v podobě úřadu vysokého představitele (Office of the High Representative) a mezinárodní vojenské mise (dříve IFOR a SFOR, nyní EUFOR). Do jisté míry má tento režim charakter mezinárodního protektorátu (Yannis 2002). Válka však pokračuje jinými prostředky v politické aréně (Belloni 2009), zejména pokud se týká sporů o budoucí ústavní uspořádání země.

Stadium řešení, respektive vyřešení konfliktu může stavět na politických dohodách, pokud jich bylo dosaženo vyjednáváním, a obnáší transformaci vztahů znesvářených stran (Kelman 2004: 112). Bar-Tal (2000b: 354) jej definuje jako „politický proces, skrze který strany konfliktu eliminují vnímanou nekompatibilitu svých cílů a zájmů a nastolí novou situaci vnímané kompatibility“. Tento proces zkoumá příčiny konfliktu a hledá řešení, která by uspokojila potřeby obou stran, včetně odstranění strachu z toho druhého, a nastoluje mechanismy, kterými lze toto zajistit. Interaktivita tohoto procesu vede k větší aktivitě aktérů, snaze o dosažení vytyčených cílů a transformaci vzájemného vztahu. „Dohody pramenící z procesu vyřešení konfliktu a nový vztah vedou ke stabilnímu míru, vzájemně se posilující spolupráci, a konečně také k usmíření“ (Kelman 2004: 112). Nový, transformovaný vztah má podobu pragmatického partnerství, ve kterém je každá strana přesvědčena, že stabilní mír a spolupráce jsou v jejím nejlepším zájmu. Tento proces je však zranitelný v důsledku změn v zájmech, okolnostech a vedení obou stran. V novém vztahu také vznikají nové postoje vedle těch starých či jako nadstavba k nim, nejsou však integrovány do existujícího světónázoru a přesvědčení a stará nedůvěra a popírání zůstávají nedotčeny a mohou pod vlivem jistých faktorů propuknout ve své původní síle (ibid.: 118–119). „Vyřešení konfliktu je důležitou, ale nikoliv dostatečnou podmínkou pro stabilní a harmonický mír mezi bývalými nepřáteli. Usmíření, často používané jako synonymum termínu *stabilní mír*, je považováno za dlouhodobý cíl jakéhokoliv procesu řešení konfliktu“ (Rothstein 1999: 237; Auerbach 2004: 152).

Mírové dohody rovněž často nevedou k nastolení upřímných mírových vztahů mezi bývalými protivníky (např. Lederach 1997; Simpson 1997; Lipschutz 1998; Wilmer 1998; Knox – Quirk 2000 cit. v Bar-Tal – Bennink 2004: 12). Tradiční peacebuilding se navíc obvykle zaměřuje na strukturální aspekty obnovení vztahů mezi nimi (Corm 1994; Saidi 1994; Lederach 1997; Lipschutz 1998; Wilmer 1998; Murray – Greer 1999). V této souvislosti je propagován koncept tzv. liberálního peacebuildingu: dva z jeho hlavních pilířů, tedy nastolení demokratického státního zřízení a liberalizace trhu však mohou mít vážné destabilizující důsledky a přinášet více škody než užítku (Paris 2010: 337), dále jsou vznášeny pochybnosti ohledně udržitelnosti jejich výsledků včetně stabilního míru (ibid.: 341). Konflikt se podle některých kritiků pouze přenesení do sféry politické a stejné strany, které se účastnily války, mohou i nadále pokračovat v destabilizaci míru (Sriram 2007), jako je tomu ve výše zmíněném případě Bosny a Hercegoviny.

Třetím a posledním stupněm je usmíření, které je považováno za dlouhodobý cíl procesu řešení konfliktu (Rothstein 1999: 237) a je důsledkem jeho

úspěšného vyřešení (Kelman 2004: 112). „Usmíření – obnovení zpřetrhaných vztahů a učení se soužití nenásilně se zásadními rozdíly může být chápáno jako konečný cíl řešení konfliktu“ (Ramsbotham – Woodhouse – Miall 2011: 246). Jedná se o proces spojený s procesem řešení konfliktu, avšak nikoliv alternativní k němu (Kelman 2004: 113). „Ale zatímco vyřešení konfliktu se vztahuje k procesu dosažení oboustranně uspokojivé a tudíž i trvanlivé dohody mezi dvěma společnostmi, usmíření se vztahuje k procesu, kterým se společnosti učí žít spolu v postkonfliktním prostředí“ (ibid.: 113). Teprve proces usmíření zajišťuje stabilní a trvanlivý mír, neboť jde za hranice vyřešení konfliktu tím, že „transformuje motivace, cíle, přesvědčení, postoje a emoce velké většiny členů společnosti týkající se konfliktu, povahy vztahu mezi stranami a stran samotných. Tyto změny se formují skrze proces usmíření, propagují mír jako novou formu meziskupinových vztahů a slouží jako stabilní základy pro kooperativní a přátelské akty, které tyto vztahy symbolizují“ (Bar-Tal – Bennink 2004: 12).

Usmíření předpokládá vyřešení konfliktu a jde za jeho hranice tím, že mění identitu obou stran (Kelman 2004: 119). Tato změna obnáší změnu narativu skupiny a „odstranění popírání druhého jako centrální složky vlastní identity (např. izraelsko-palestinský konflikt). Může dojít k rozvoji transcendentní identity vedle identit individuálních. Vznikají také nové postoje ke druhé straně, a to ne vedle starých, nýbrž na jejich místě, a jsou začleňovány do vlastní identity skupiny – alespoň ve smyslu uznání legitimacy narativu druhého bez toho, abychom s ním nutně plně souhlasili“ (ibid.: 119). Ve stadiu usmíření tak projevy nově internalizovaných norem a chování nezávisí na vnějším vlivu, nýbrž se stávají internalizovanými, a tudíž spontánními (ibid.: 115). *Pracovní důvěra* se postupně přeměňuje v *osobní důvěru* (ibid.: 120). Příkladem může být německo-francouzské usmíření (Bargal – Sivan 2004), které se stalo základním pilířem Evropské unie (Ackermann 1994).

Právě tato transformace vztahů je prvkem, který má a může zabránit vzniku nového konfliktu, respektive násilí, a to na rozdíl od vyřešení konfliktu (*conflict resolution*), které tak daleko nezachází (Bar-Siman-Tov 2004: 4). Lidská dimenze konfliktu je zde klíčová, neboť jsme svědky procesu demokratizace a narůstající závislosti mezi celými státy včetně interakcí mezi jejich občanskými společnostmi (a nikoliv jen jejich vládami), které je nezvratně třeba brát v úvahu (Saunders 1999: 4–6). Ke škále nástrojů, jež mají k dispozici vlády, je proto třeba přidat lidskou dimenzi jako součást systému vládnutí, neboť jen tak „bude mít svět kompletní škálu nástrojů, které potřebuje k ukončování konfliktů a k budování míru. Vždy budou existovat úlohy, které mohou plnit pouze státy a jejich

vlády, ale pouze občané, kteří nejsou součástí vlády a kteří jsou pozitivně motivováni, mohou měnit konfliktní mezilidské vztahy či budovat občanskou společnost“ (ibid.: 6). Důraz na řešení konfliktu skrze jeho lidskou dimenzi má však šanci na úspěch spíše tam, kde ji má i sám mírový proces. Naopak tam, kde hrozí vysoké riziko kolapsu, usmíření někdy vyvolává očekávání, která nedokáže naplnit (Hermann 2004: 41). Podle Kriesberga není plného usmíření téměř nikdy dosaženo, nicméně v zájmu stability vztahů mezi bývalými nepřáteli je třeba se o něj snažit (Kriesberg 1998b: 354). Usmíření je však nutnou podmínkou pro *stabilní a trvalý mír* (Boulding 1978, Kacowicz – Bar-Siman-Tov 2000).

V Bosně a Hercegovině proces usmíření, alespoň na společenské úrovni, de facto neprobíhá (Clark 2009), a to i přes řadu opatření z oblasti liberálního peacebuildingu a *tranziční spravedlnosti*, které k němu mají zčásti směřovat. *Tranziční spravedlnost (transitional justice)* je pojmem označujícím „soubor soudních a mimosoudních opatření, které byly implementovány různými zeměmi s cílem napravit historii masivního porušování lidských práv. Tato opatření zahrnují trestní stíhání, komise pravdy, programy reparací a různé druhy institucionálních reforem“ (International Center for Transitional Justice 2013; pro analýzu uplatnění těchto mechanismů v Bosně a Hercegovině viz Oberpfalzerová 2012). S absencí procesu usmíření souvisí neochota politických elit transformovat Daytonskou dohodu v nový ústavní pořádek, který by více podporoval integraci a mezietnický kontakt, a také neochota odstranit popírání zločinů a sjednotit tři protichůdné a soupeřící verze pravdy (Clark 2009).

Všechny tyto tři procesy, tedy ukončení konfliktu, vyřešení konfliktu a usmíření, mají odlišné, ač související cíle, jsou na sobě vzájemně závislé, respektive bez prvního nelze dosáhnout druhého a bez druhého nelze dosáhnout třetího, přičemž každý další může, ale nemusí následovat. „Přesto však není důvodu k tomu, abychom předpokládali, že tyto tři procesy budou nutně následovat toto pořadí. Je možné podniknout kroky ve směru či v duchu mírové dohody, řešení konfliktu i usmíření, a to zcela nezávisle na sobě, v jakémkoli pořadí a v jakékoli kombinaci“ (Kelman 2008: 19; o hodnocení kvality procesu usmíření viz Hermann 2004: 47).

Definice a pojetí usmíření

Usmíření je mnohorozměrný pojem, který postrádá jednotnou definici. Shoda panuje pouze ohledně toho, že k trvalému vyřešení konfliktu je zapotřebí transformace vztahů obou stran. Jedná se o komplexní, víceúrovňový proces, který

lze chápat v rovině teologické, psychologické, sociální, politické a dalších. Zde pro jeho definici vybírám vhodné teorie z oblasti sociální psychologie a dalších společenských věd.

Jako první je třeba zmínit tzv. silná a slabá pojetí usmíření. V této rovině lze chápat usmíření jako kontinuum, v němž existují různé stupně: od naprosté transformace vztahů znesvářených stran (silné usmíření) po konstruktivní interakce umožňující ukončení násilí (slabé usmíření) (Ross 2004). Ve stejném duchu klasifikuje usmíření i Ernesto Verdeja, který vymezuje přístupy od „minimalistického“ a právně pojatého, jenž chápe usmíření jako pouhou koexistenci, podřízení se zákonu a zřeknutí se násilí (aniž by se zabýval vyrovnáním se s minulostí, které podle něj může konflikt obnovit) (Verdeja 2009: 12), po „maximalistický“, založený na „vzájemném hojení ran, obnově a odpuštění“, kde „pachatelé přiznají vlastní vinu, vyjádří lítost a je jim následně jejich oběti odpuštěno“ (ibid.: 14). Příkladem takového silného usmíření může být jihoafrická Komise pravdy a usmíření, jejímž cílem bylo dosáhnout toho, aby pachatelé zločinů vypověděli pravdu o tom, co spáchali, oběti jim odpustily a bylo tak dosaženo hlubokého usmíření (Tutu 1999). Podobný cíl měly i rwandské soudy *gacaca* (viz např. Clark 2010). Ještě více minimalistickou definici podává I. Maoz (2004), který spatřuje usmíření v „připravenosti k tranzici k mírovějším řešením založeným na spolupráci“, anebo Kriesberg (1998b, cit. v Hermann 2004: 44), který jej definuje jako „proces rozvoje smířlivé dohody mezi bývalými rivaly“. Někdy je pojem usmíření používán jako synonymum k vyjednávání míru v kontextu vleklého konfliktu (Maoz 1999).

Dále je třeba zmínit koncept *instrumentálního usmíření*, které má povahu strukturálních změn a zhruba odpovídá konceptu vzájemné důvěry. Jeho protikladem je pak koncept *socioemocionálního usmíření*, které má povahu psychologických změn v populaci a zhruba odpovídá konceptu vzájemného přijetí (Nadler – Schnabel 2008; Nadler 2001). U socioemocionálního usmíření tedy ve společnosti nejprve začínají probíhat psychologické změny, které se postupně realizují, naopak u usmíření instrumentálního má postupná akumulace proměn v terénu vyústit ve změny psychologické. V případech, kdy neexistuje jednoznačná shoda na tom, kdo je oběť a kdo pachatel, respektive u konfliktů, které nemají jasného vítěze, může však socioemocionální usmíření přinést více škody než užítku, neboť vzniká začarovaný kruh vzájemného obviňování – v takových případech je pak třeba přiznat, že každá strana má svou pravdu, a vhodnější bude model oddělené koexistence a proces instrumentálního usmíření (Nadler 2001).

„Podstatou usmíření je psychologický proces, který sestává ze změn motivací, cílů, přesvědčení, postojů a emocí většiny členů společnosti (Lederach 1997, Schonholtz 1998, Wilmer 1998, De Soto 1999, Kelman 1999)“ (Bar-Tal – Bennink 2004: 17). Zmíněná psychologická změna je klíčová pro trvalost mírových vztahů (Maoz 2004). „Usmíření je poté nutnou podmínkou pro stabilní a trvalý mír. Strukturální opatření sama o sobě mohou usnadňovat psychologické změny, ale nemohou nastolit usmíření“ (Bar-Tal – Bennink 2004: 17).

Zvláště ve vnitrostátních konfliktech je kromě navázání vzájemných vztahů a spolupráce důležitá restrukturalizace společenských a státních institucí, které umožní mírové řešení konfliktu a zabrání jeho opětovnému vypuknutí. Strukturální změny však musí být doprovázeny změnami psychologickými (Wilmer 1998).

„Ve své nejzákladnější podobě usmíření znamená obnovení přátelství a harmonie mezi znesvářenými stranami po vyřešení konfliktu, či transformaci vztahů nepřátelství a zášti na přátelské a harmonické (Ackermann 1994; Kriesberg 1998a; Philips 1998; Gardner-Feldman 1999; Kelman 1999a; Bar-Tal 2000b; Bar-Tal – Bennink 2004). Nejdůležitější prvky usmíření výstižně shrnuje Janine Natalya Clark (2009: 161): „Ačkoliv se ani dva autoři neshodnou na tom, co to přesně usmíření je, či jak jej dosáhnout, je možné identifikovat dva klíčové prvky z množství konkurenčních definic. Tím prvním je, že usmíření obnáší napravení a obnovení vztahů (Amstutz 2006: 154, Appleby 2000: 194, Bloomfield 2006: 28, Philpott 2003: 3), zvláště na psychologické úrovni (Halpern – Weinstein 2004: 306, Jeong 2005: 155). Abychom citovali Staubu et al., ‚Trvanlivý mír vyžaduje změny v postojích lidí v každé skupině ke členům skupiny druhé‘ (2005: 300). Druhý prvek je ten, že usmíření obnáší vyrovnání se s minulostí, přijetí zodpovědnosti a uznání provinění. ‚Jako kritický první krok musí být přiznána vina spolu s přijetím zodpovědnosti za zvěrstva či jiné události, které symbolizují vztahy mezi komunitami a jednotlivci‘ (Jeong 2005: 156).“

Různé definice pak kladou důraz na kognitivní, emocionálně-duchovní či procedurální dimenzi. Kognitivně založené definice zdůrazňují, že usmíření mění motivace a cíle obou stran (Bar-Tal – Bennink 2004), definice zdůrazňující emočně-spirituální složku pak volají po lítosti a odpuštění, které je chápáno jako součást usmíření (Auerbach 2004). Různé kultury a náboženství pak chápou odpuštění různě (Hermann 2004: 45, 49; Steinberg 2001). Třetí způsob vyzdvihuje procedurální aspekty, od vedení dialogu mezi skupinami v místních komunitách až po opatření legislativního charakteru (komise pravdy a usmíření – viz Hermann 2004: 45).

Lederach (1997) se soustřeďuje hlavně na vnitrospolečenské (tedy ne mezinárodní) usmíření. Vztahy se podle něj budují skrze usmíření, které je *místem*, kde se setkávají čtyři prvky: pravda, soucit, spravedlnost a mír. „*Pravda* představuje touhu po uznání spáchaného zla a potvrzení bolestné ztráty a bolestných prožitků, ale je spojen se *Soucitem*, který vyjadřuje potřebu přijetí, odložení nevráživosti a nového začátku. *Spravedlnost* představuje snahu o respektování práv jednotlivců a skupin, sociální restrukturalizaci a o restituci, ale je spojen s *Mírem*, který zdůrazňuje potřebu vzájemné závislosti, blahobytu a bezpečnosti“ (ibid.: 29). Usmíření pak je styčným bodem, kde se zájem jak o minulost, tak o budoucnost mohou setkávat (ibid.: 27), je sociálním prostorem, kde se „lidé a věci setkávají“ (ibid.: 29).

Jedním z autorů, kteří chápou usmíření jako socioemocionální jev, je i Kriesberg, který jej definuje jako „vstřícné způsoby, kterými členové znesvářených entit začali na sebe nahlížet poté, co se angažovali v intenzivním a často ničivém konfliktu. Dokázali jistým způsobem odsunout stranou pocity nenávisti, strachu a odporu, odložit vidění druhého jako nebezpečného a nelidského a opustit touhu po odvetě a trestu. Odsunout stranou neznamená takové pocity, vnímání a cíle nemít, nýbrž nedělat je prvořadými a ani na základě nich vůči svému bývalému protivníku nejednat“ (Kriesberg 1998a: 184, cit. v Bargal – Sivan 2004: 130; srov. Kriesberg 1998b: 351). Podobně jako Lederach, také Kriesberg definuje čtyři základní dimenze usmíření. Jsou to: *pravda* (rozvoj sdílených pravd o minulosti), *spravedlnost* (zmírnění pocitu nespravedlnosti), *úcta* (uznání lidství a identity druhých lidí, může obnášet omluvu a odpuštění) a *bezpečnost*. Poslední z prvků lze chápat jako kontinuum od pocitu bezpečí před ublížením od druhé strany (negativní mír) po spolupráci a jistou harmonii (pozitivní mír) (Kriesberg 2004: 83–85). V určitých fázích usmíření bude třeba zdůrazňovat některé dimenze více než jiné (ibid.: 85).

Kelman (1999) představuje propracované složky usmíření v tom, co nazývá „*pozitivním mírem*“. Z tohoto pohledu usmíření tvoří následující složky: a) vyřešení konfliktu, které uspokojuje základní potřeby všech stran a naplňuje jejich národní aspirace; b) vzájemné akceptování a respekt pro život a blahobyt druhé skupiny; c) rozvoj pocitu bezpečnosti a důstojnosti pro každou skupinu; d) nastolení vzorců kooperativní interakce v různých sférách a e) institucionalizace mechanismů „*conflict resolution*“ (cit. v Bar-Tal – Bennink 2004: 20). Stejně jako Kriesberg tak navazuje na Galtungovy koncepty pozitivního a negativního míru. *Negativní mír* označuje mírový stav, který obnáší pouhou absenci násilí a války, *pozitivní mír* znamená integraci lidské společnosti a vztahy založené na vzájemné spolupráci a podpoře (Galtung 1964, 1980; srov. Stephenson 1999).

Kelman chápe usmíření rovněž jako změnu identity, tj. úplné nahrazení starých postojů vůči bývalému protivníkovi postoji novými, jejich internalizaci a integraci do identity vlastní skupiny, jakož i odstranění popírání identity druhého jako centrální prvek vlastní identity. Vlastní identita musí být revidována alespoň do té míry, aby dokázala integrovat identitu druhého (Kelman 2004: 119–120; srov. Verdeja 2009: 4). Toto je patrné zejména v případě izraelsko-palestinského konfliktu.

Staub a Bar-Tal definují usmíření jako „vzájemné přijetí mezi členy nepřátelských či dříve znepřátelených skupin a společenské struktury a psychologické procesy přímo zapojené do rozvoje a udržování takového přijetí“, dodávají při tom, že „opravdové přijetí znamená důvěru v a pozitivní postoj k tomu druhému, citlivost k jeho zájmům a potřebám a jejich braní v úvahu“ (Staub a Bar-Tal 2003: 733, cit. v Kelman 2008: 16). Daniel Bar-Tal (2000b) dále tvrdí, že dosažení usmíření vyžaduje změnu v pěti oblastech společenských přesvědčení, která se vytvořila během konfliktu: společenská přesvědčení o cílech skupiny, o nepřátelské skupině, o vlastní skupině, o vztazích s bývalým protivníkem a o míru.

Asmal a kolektiv jej definují jako „čelení nevídaným pravdám s cílem harmonizovat neslučitelné pohledy na svět tak, aby nevyhnutelné a pokračující konflikty a rozdíly vstoupily alespoň do jednotného univerza pochopitelnosti“ (Asmal et al. 1997: 46; Bar-Tal – Bennink 2004: 20). Podle Marrowa je usmíření „znovuobnovením přátelství, které může vyvolat dostatečnou důvěru napříč stávajícím štěpením“ (Marrow 1999: 132). Jádrem důvěry je vnímavost vůči potřebám druhých.

Přehled definic usmíření u různých autorů vypracovali například Kelman (2004), Kriesberg (2004) a Ross (2004), zde byl uveden pouze výčet těch nejdůležitějších.

Usmíření na úrovni společnosti a usmíření na úrovni jednotlivců

Usmíření je velmi komplexní proces probíhající na různých úrovních: na úrovni politické společnosti, občanské společnosti, po stránce institucionální a individuální (Verdeja 2009: 4). Dvě nejzákladnější roviny jsou však úroveň celospolečenská (respektive skupinová) a úroveň jednotlivců. Mezi oběma existuje rozsáhlá zpětná vazba, přičemž obě dynamiky se od sebe liší.

„Základním cílem usmíření na úrovni společenské je obnovení porušené společenské smlouvy – tedy implicitní dohody mezi ovládanými a státem o právech a povinnostech každého z nich.“ To obnáší „obnovu základních institucí

fungující společnosti“ a jedná se o uzdravení společnosti jako takové (Stephan: 370; srov. usmíření na úrovni kolektivní a individuální – Nadler – Malloy – Fisher 2008: 3). Jedná se o velmi široký proces, do něhož je zapojena celá řada aktérů, od vlády přes vzdělávací systém a média po nevládní a jiné organizace a služby. Cílem je uzdravit společnost jako takovou, což může obnášet užívání symbolů a způsobu rámování (*framing*) konfliktu. Prostředky k dosažení společenského usmíření jsou formální dohody, které ukončí násilí, ochrana lidských práv a svobod, podpora rovnosti skupin, mechanismy tranziční spravedlnosti, mediální kampaně, mírové workshopy pro vysoce postavené představitele skupin, kultura a další. Klíčová je zde úloha vůdců, kteří mohou podpořit usmíření, vytvořit étos míru a působit proti kultuře konfliktu (Bar-Tal 1998, 2000; Stephan: 370–372; srov. Nadler – Malloy – Fisher 2008: 3; Kelman 2008: 15–16; Kelman 1999; Lederach 1997).

„Obecným cílem usmíření na úrovni jednotlivců je ulevit lidem od utrpení, které prožili během konfliktu, a poskytnout jim vůli a prostředky k posunu kupředu směrem k mírumilovné koexistenci“ (Stephan 2008: 372). K dosažení těchto cílů je možné podniknout řadu kroků, jako jsou uspokojení základní psychologické potřeby po uznání, respektu, přijetí a pocitu bezpečí (Burton 1986, cit. v Stephan 2008: 372), vývoj zdravé hrdosti na vlastní identitu a minimální míry meziskupinové důvěry (Bar-On – Kassem 2004, cit. v Stephan 2008: 372). Dále je potřeba snížit úroveň destruktivních negativních emocí, stresu, předsudků a stereotypů či pocitu nespravedlnosti a podporovat odpuštění, kajícnost a smíření a vyrovnat se s vlastním smutkem, uzavřít minulost, vzhlížet k budoucnosti a vnímat společné cíle a společné lidství (Stephan 2008; Worthington 2006 aj.).

Například ve zmíněné Bosně a Hercegovině bylo učiněno mnoho opatření z oblasti tranziční spravedlnosti, jejichž cílem bylo zajištění práv obětí a uprchlíků, nastolení vlády zákona a ochrana práv menšin, současně probíhají i soudy s válečnými zločinci. V zemi je aktivní celá řada nevládních organizací, které poskytují různé služby a přímo či nepřímo se podílejí na procesu usmíření. Naproti tomu političtí vůdcové se v procesu usmíření příliš neangažují, s výjimkou několika více či méně upřímných omluv za spáchané zločiny. Pokud se týká usmíření na úrovni jednotlivců, pak jak některá zdravotnická zařízení, tak zejména nevládní organizace poskytují psychologickou a psychiatrickou péči a rehabilitaci, jejichž cílem je překonání posttraumatického stresového syndromu, jímž velká část bosenské populace trpí, a podpora toho, aby se jednotlivci otevřeli procesu usmíření (Oberpfalzerová 2012).

Usmíření jako výsledek a jako proces

Usmíření je mezi odborníky chápáno ze dvou různých hledisek: jako výsledek (*reconciliation as an outcome*) a jako proces (*reconciliation as a process*). Podle Kelmana je usmíření sice důsledkem úspěšného řešení konfliktu, je však procesem i výsledkem zároveň, respektive cestou k míru i mírovým vztahem, a mělo by tudíž být součástí mírového procesu od samých jeho počátků (Kelman 2008: 17). Dle některých teorií lze o usmíření uvažovat nejlépe jako o průběžných cílech usmíření v různých stádiích procesu řešení konfliktu (Kelman 2000, cit. v Hermann 2004: 46).

Jako výsledek a finální fázi procesu budování míru chápe usmíření většina výzkumníků, zejména pak ti, kteří jej pojímají jako socioemocionální jev (Hermann 2004: 47). V tomto pojetí je odborníky chápáno jako „vytvoření mírových vztahů mezi společnostmi, které byly zapojeny do zatvrzelého konfliktu poté, co bylo dosaženo jeho formálního vyřešení“ (Ackermann 1994; Asmal et al. 1997; Chadha 1995; Kopstein 1997; Lederach 1997; Kriesberg 1998a; Lipschutz 1998; Wilmer 1998; Arthur 1999; Gardner-Feldman 1999; Kelman 1999a; Murray – Greer 1999; Norval 1999; Bar-Tal 2000b; cit. v Bar-Tal – Bennink 2004: 14–15).

Bar-Tal a Bennink definují usmíření jako výsledek následovně: „usmíření jako výsledek spočívá ve vzájemném uznání a přijetí, podřízení zájmů a cílů rozvoji mírových vztahů, vzájemné důvěry, pozitivních postojů, vnímavosti a respektu k potřebám a zájmům druhé strany“ (Bar-Tal – Bennink 2004: 15). „Výsledek usmíření spočívá v motivacích, cílech, přesvědčeních, postojích a emocích, které podporují cíl míru, novou povahu mírových vztahů a pozitivní pohled na partnera. Tento psychologický základ usmíření musí být reflektován v subjektivní zkušenosti lidí“ (ibid.: 17). Strukturální opatření sama o sobě mohou usnadňovat psychologické změny, ale nemohou nastolit usmíření (ibid.: 17). Psychologické změny přitom musí být sdíleny většinou členů společnosti. Dále musí dojít k transformaci společenských přesvědčení spojených s konfliktem, hojení psychických ran a odpuštění přečinů protivníka, ke změně kolektivní paměti, přiznání existence odlišných narativů o konfliktu, vzniku nového narativu, který nahradí předchozí historické chápání minulosti, vytvoření společného psychologického rámce pro podporu procesu usmíření a k vytvoření společného pohledu na minulost (Bar-Tal – Bennink 2004: 17–18). Strukturální opatření sama o sobě mohou usnadňovat psychologické změny, ale nemohou nastolit usmíření (ibid.: 17).

Usmíření jako výsledek v definici zmíněných autorů zhruba odpovídá jejich definici pojmu „stabilní a trvalý mír“, který je podle nich „charakterizovaný

vzájemným uznáním a přijetím, zájmy a cíli vloženými do rozvoje mírových vztahů, jakož i plně normalizované, kooperativní politické, hospodářské a kulturní vztahy založené na rovnosti a spravedlnosti, nenásilí, vzájemné důvěře, pozitivních postojích a citlivosti a úctě k potřebám a zájmům druhé strany“ (Bar-Tal – Bennink 2004: 15).

Usmíření jako proces (*reconciliation as a process*) je druhým možným chápáním téhož pojmu. Tento proces může trvat celé roky, ne-li celá desetiletí. „Zahrnuje psychologické změny motivací, cílů, přesvědčení, postojů a emocí, které jsou reflektovány ve strukturálních změnách: tyto zpětně usnadňují proces usmíření“ (Bar-Tal – Bennink 2004: 23). Strukturální změny mohou být implementovány poměrně rychle, zatímco psychologické změny jsou velmi pomalým procesem v důsledku síly přesvědčení a psychologických postojů spojených s konfliktem (ibid.: 23). Jedná se o pomalý proces změny společenských přesvědčení a cílů týkajících se konfliktu a skupiny protivníka. Tento proces začíná změnami u malé menšiny členů společnosti, která bývá do doby, než si myšlenku usmíření osvojí většina, často vnímána jako zrádci (ibid.: 27). Usmíření může být iniciováno buď shora (*top-down*), tedy ze strany politických představitelů, anebo vyjít zdola – od občanské společnosti (*bottom-up* či *grass roots reconciliation*). „Aby bylo účinné, musí vždy postupovat shora i odzodla současně“ (ibid.: 27). Každá z úrovní totiž ve směru usmíření druhou ovlivňuje (srov. Lederach 1997). Zvláště důležitou roli hrají tzv. vůdci střední úrovně (*middle-level leaders*) (Lederach 1997; Lipschutz 1998 aj.).

Usmíření pak usnadňují strukturální kroky podporující rozvoj důvěry a pozitivního vnímání druhého. Jde o nejrůznější mechanismy vzájemné spolupráce, mechanismy řešení budoucích rozepří, mechanismy pro předcházení obnovy násilí a pro odstranění pocitu ohrožení, jako jsou demobilizace, odzbrojení či demilitarizace (Bar-Tal – Bennink 2004: 23).

Proces usmíření po skončení vnitrostátních konfliktů je poněkud odlišný, než je tomu v případě konfliktů mezinárodních. Pokud budou znesvářené skupiny spolužit v jednom státě, budou muset vybudovat mechanismy, které podporují integraci, mechanismy dlouhodobé rekonstrukce, restrukturalizace, restabilizace a rehabilitace a demokratizace, vytyčovat nadřazené cíle, budovat inkluзивní identity, odstraňovat diskriminaci a podporovat hospodářství, které napomáhá pozitivní vzájemné závislosti (Bar-Tal – Bennink 2004: 14, 24). Příkladem takového konfliktu nám mohou být Bosna a Hercegovina, Severní Irsko, Kypr aj. V ostatních případech budou znesvářené skupiny muset „vyvinout mechanismy meziskupinových vztahů ve dvou oddělených systémech, které zahrnují různé

procesy a výstupy“ (ibid.: 14). Jedná se zejména o navazování politické a hospodářské spolupráce. Zde nám může být příkladem německo-české, německo-polské a německo-francouzské usmíření po druhé světové válce. V obou kategoriích však musí obě znesvářené strany projít podobnými psychologickými změnami, aby si vytvořily nové motivace, cíle, přesvědčení, postoje a emoce“ (ibid.: 14). Ať již budou zneprátené strany žít ve stejných, či v oddělených systémech, klíčovou důležitost má hospodářský rozvoj, který jim signalizuje, že mír se vyplatí, a také nastolení spravedlnosti (ibid.: 26).

Metody pro dosažení usmíření

Usmíření, tedy zásadní změna ve vztazích znesvářených stran, může být chápáno jako spontánní proces (*bottom-up*) či jako strategický, instrumentální proces peacemakingu prosazovaný shora (*top-down*) politickými vůdci (Hermann 2004: 42). Lederach (1997, 1998) přitom zdůrazňuje důležitost zapojení celého společenského systému do procesu usmíření, aby se tak zabránilo jeho manipulaci v důsledku osobních zájmů vůdců či jeho odcizení občanům.

Kriesberg popisuje čtyři kroky na cestě k usmíření: uznání skutečnosti spáchaných zločinů, oboustranné uznání legitimacy narativu protivníka, bývalí nepřátelé se soucitem přijmou ty, kteří se dopustili zraňujícího jednání a uznají utrpení toho druhého, budou věřit, že nespravedlnosti jsou napravovány, budou očekávat oboustrannou bezpečnost a blahobyt (Kriesberg 1998b: 352; srov. Kelman 1997: 206; Barkan 2000: xxii, cit. v Auerbach 2004: 152–153). Usmíření dle většiny analytiků vyžaduje určité vyrovnání se s minulostí, zejména tam, kde byly spáchány zločiny (Bronkhorst 1995). Nejprve musí dojít ke zmírnění negativních pocitů vyvolaných napáchaným zlem, aby mohlo dojít k psychologické změně, která představuje usmíření.

Čtyři nejdůležitější metody pro dosažení usmíření můžeme rozdělit podle čtyř dimenzí usmíření, které definuje Kriesberg (techniky na podporu pravdy aj., viz Kriesberg 2004: 98). Metody, které zde zmíníme, jsou vhodné pro vnitrostátní i mezistátní usmíření.

K činnostem, které podporují objasnění *pravdy*, patří vyšetřovací komise a komise pravdy. Cílem komisí pravdy je zjistit pravdu o spáchaných zločinech v jejich širokém kontextu a sjednotit protichůdné verze pravdy, které zabrání popírání zločinů. Představují rovněž určitou formu trestu pro pachatele zločinů a pro oběti mají hojivý, katartický efekt tím, že jim dávají možnost veřejně vypovídat o svém utrpení a dosáhnout tak jeho uznání (Asmal et al. 1997; Chirwa 1997;

Hayner 1999; Norval 1999; Zalaquett 1999). Nejznámější z desítek takto vzniklých komisí byla Jihoafrická komise pravdy a usmíření, komisí pravdy však vznikly po celém světě desítky (Hayner 1999). V některých zemích je proces vypovídání pravdy doplněn o psaní společné historie, respektive o její reinterpretaci, skrze něž vzniká nový narativ (Teitel 1999). Ten by se měl promítnout i ve školních učebnicích (Bar-Tal – Bennink 2004: 31). Pro přehled technik na podporu pravdy ve vnitrostátních a mezinárodních konfliktech viz také Kriesberg (2004: 98).

Činnosti na podporu *spravedlnosti* obnášejí zejména soudní procesy, reparace (včetně restitucí a kompenzací) a politická a institucionální opatření, jež mají zabránit páchání nespravedlností v budoucnu (Kriesberg 2004: 100; Verdeja 2008). Soudní procesy individualizují vinu a tím snižují riziko uvalení kolektivní viny na celou skupinu, k níž pachatel přísluší. Poskytují jistý pocit zjednání spravedlnosti, čímž zmírňují touhu po pomstě. Uspokojují základní potřeby obětí skrze uznání jejich utrpení. V neposlední řadě pak mají odrazovat od spáchání podobných zločinů v budoucnu (Akhavan 2001: 30; Kriesberg 1998a; Lederach 1998; Minow 1998; Orentlicher 1991, 2007; Teitel 2000; Thoms – Ron – Paris 2008). K nejznámějším institucím zjednání spravedlnosti po porušování lidských práv patří Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii, Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu či Mezinárodní trestní soud (*International Criminal Court* – ICC) s univerzální působností, založený roku 2002 s cílem potíhat nejhrubší porušování lidských práv.

Dalším typem činností na podporu spravedlnosti jsou reparace. Jejich cílem je do nejvyšší možné míry odčinit škody, které byly obětem konfliktu způsobeny, navrátit jim důstojnost a zajistit, že se porušování lidských práv nebude opakovat (Teitel 1999 aj.). Reparace jdou za hranice omluvy, čímž usnadňují dosažení psychologických změn u zúčastněných stran (Shriver 1995, cit. v Bar-Tal – Bennink 2004: 30)

Činnosti na podporu *úcty* obnášejí zejména uctivé uznání druhého, přátelské sociální interakce, omluvu a odpuštění (Kriesberg 2004: 102–104). Omluva znamená formální přijetí zodpovědnosti a úsilí o dosažení spravedlnosti a pravdy (Asmal et al. 1997; Kriesberg 1998a; Gardner – Feldman 1999; Norval 1999; Lazare 2004; Tavuchis 1991; Verdeja 2010). Omluva také podporuje hojení psychických ran obětí a umožňuje jim změnit své negativní pocity vůči bývalému nepříteli (Bar-Tal – Bennink 2004: 29). Například „Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji, podepsaná v lednu 1997, je příkladem vzájemné omluvy. Německo přijalo zodpovědnost za události z druhé světové války a vyjádřilo politování nad utrpením a zlem spáchanými na českém

národě, Česká republika vyjádřila lítost nad utrpením a příkořím spáchaným nad nevinnými Němci vyhnanými po válce ze Sudet (Handl 1997)“ (Bar-Tal – Bennink 2004: 29; srov. Phillips 1998).

Činnosti na podporu *bezpečnosti* zahrnují důkazy toho, že jedna strana neohrožuje druhou, opatření na podporu důvěry, podporu interakce a integrace (Deutsch et al. 1957; Kacowicz et al. 2000). Ve vnitrostátních kontextech jde navíc o zajištění monopolu na legitimní násilí pro stát a ochranu menšin a zranitelných skupin obyvatelstva (Kriesberg 2004).² Například v Bosně a Hercegovině byly provedeny rozsáhlé lustrace v rámci policie a soudních složek s cílem zabránit páchání bezpráví proti příslušníkům menšin, a zejména pak proti lidem navracejícím se do svých předválečných domovů.

Kromě výše zmíněných prvků hrají klíčovou roli při usmíření také výchova a vzdělávání, média, setkávání mezi představiteli skupin, kulturní výměny, turistický ruch, práce nevládních organizací a další (pro kompletní přehled včetně literatury viz Bar-Tal – Bennink 2004: 32–35; Stephan 2008: 376–378). Jako příklad můžeme uvést neformální setkání a družbu mezi řeckými a tureckými Kypřany či mezi Izraelci a Palestinci, bez ohledu na to, že politické řešení konfliktu je zatím v nedohlednu.

Cestu k usmíření podporují i psychologické procesy, jako je snižování pocitu ohrožení, informovanost o druhé skupině, přímý kontakt mezi jednotlivci, empatie, asociace druhé skupiny s pozitivními emocemi, odstranění stereotypů, pozitivní pocit kolektivní viny, vnímání podobnosti s příslušníky druhé strany, odstranění ostrého rozlišení hranic mezi skupinami a vnímání společné nadřazené identity, personalizace členů druhé skupiny, přímá interakce mezi členy znesvářených skupin a mnoho dalších (kompletní přehled existujících teorií viz Stephan 2008). Platí, že omluva podporuje odpuštění (Tavuchis 1991; Montville 1993; Helmick-Petersen 2001; Lederach 1997; Shriver 1998; Worthington 2006). Zda je odpuštění podmínkou usmíření a naopak, je však předmětem odborných diskusí (Stephan 2008). „Odpuštění je možné, pouze pokud obě strany konfliktu uznají, že byla spáchána nespravedlnost, a shodnou se

² Mechanismy zmíněné ve výčtu čtyř Kriesbergových dimenzí jsou klíčovými prvky konceptu tranziční spravedlnosti, tj. způsobu, jakým se společnosti v tranzici vyrovnávají se svou bolestnou minulostí a zjednávají spravedlnost. Jedná se o soudní procesy s pachateli zločinů, komise pravdy a jiné mechanismy, které umožňují obětem vypovědět pravdu a společnosti pak stanovit jednotnou verzi pravdy o spáchaných zločinech, dále pak také reparace (finanční i morální zadostiučinění) a institucionální reformy pro zajištění vlády zákona a ochrany lidských práv (Kritz 1996; Orentlicher 1991, 2007; Teitel 2000; krátký přehled v češtině viz Oberpfalzerová 2012).

na identitě oběti a pachatele“ (Auerbach 2004: 154). Andrew Rigby (2000) je spíše proti otevírání starých ran a tvrdí, že vhodnější je zapomenutí a odpuštění. Usmíření v neposlední řadě podporuje také důvěra (Lewicki 2006; Bar-On – Kassem 2004; Kelman 2004: 120).

Podmínky a překážky procesu usmíření

Proces usmíření závisí v první řadě na mírovém vyřešení konfliktu. Obě strany musí být s mírovou dohodou spokojeny, konat usmířující gesta vůči druhé straně a mít k sobě pozitivní, důvěrné vztahy. Dále je nutná i podpora ze strany politických vůdců, mobilizace společenských institucí, aktivismus a v neposlední řadě i příznivý mezinárodní kontext (Bar-Tal – Bennink 2004: 35–36). Kelman (2004: 122–124) vytyčuje pět podmínek usmíření: vzájemné uznání národnosti a lidství toho druhého, rozvoj společné morální základny pro mír, konfrontace s historií, uznání zodpovědnosti a nastolení vzorců a institucionálních mechanismů vzájemné spolupráce. „Všechny tyto podmínky jsou navrženy tak, aby usnadňovaly změny v kolektivních identitách stran konfliktu, se zvláštním důrazem na odstranění popírání druhého jako klíčového prvku vlastní identity každé skupiny“ (ibid.: 124).

Usmíření musí být vždy uzpůsobené kontextu dané společnosti, musí brát v úvahu motivace obou stran, mocenské asymetrie, vnitřní štěpení zúčastněných skupin a zájmové skupiny, které mají procesem usmíření co ztratit. Zvláštní důraz by měl být kladen na mladou generaci, která může přetnout začarovaný kruh násilí (Stephan 2008: 388). Dále bude proces usmíření narážet na to, že je struktura společnosti mnohdy až těžce narušena konfliktem, že lidé prožívají trauma, smutek a trpí posttraumatickým stresovým syndromem, mohou odmítat sdílet své pocity a zkušenosti ostatním a trpí pocity nespravedlnosti a delegitimizace. Mnohdy bude docházet k projevům nenávisti a budou se silně projevovat stereotypy a dehumanizace protivníka. Druhá skupina bude viděna silně negativně a jako homogenní a bude od ní očekáváno to nejhorší. Pozitivním informacím o ní, které by mohly tento pohled změnit, bude věnována menší pozornost (Stephan 2008: 375).

Zatímco podle přístupu z oblasti mezinárodních vztahů se politická spolupráce mezi stranami konfliktu postupně přelije na všechny ostatní sektory populace (Adler – Barnett 1998; Kacowicz 1998; Kacowicz et al. 2000; Bar-Siman-Tov 2004: 5), sociálně-psychologický přístup klade důraz na různé psychologické mechanismy, zejména pak na nutnost otevření bolestných otázek

minulého konfliktu s cílem položení základů normálních mírových vztahů. To může vyžadovat omluvu, odpuštění, kompenzace, respekt k národní identitě druhého, internalizaci mírových hodnot a ochotu otevřít novou kapitolu vzájemných vztahů (Tavuchis 1991, Shriver 1995, 1999, Kelman 1999a, 2004, Bar-Tal 2000b, Kriesberg 2004, Bar-Tal – Bennink 2004)“ (Bar-Siman-Tov 2004: 5). Usmíření je konsenzuálním, oboustranným procesem a nemůže být vnuceno zvenčí. Může začít u politických elit a teprve postupně se začít přelévat do občanské společnosti (ibid.: 5).

Závěr

Cílem tohoto článku bylo na základě existující literatury zodpovědět čtyři otázky. První z nich se ptala na roli usmíření v procesu řešení konfliktu a v prevenci jeho opětovného vypuknutí. Uvedli jsme, že usmíření je v současné době mnohými odborníky považováno za třetí a konečné stadium konfliktu (po jeho ukončení a formálním vyřešení) a má mimo jiné zabránit opětovnému propuknutí násilností. Tradiční vyřešení konfliktu zatím nevede k nastolení opravdových a upřímných vztahů mezi bývalými nepřáteli, k tomu je potřeba dosáhnout trvalých psychologických změn. Usmíření transformuje vztahy, identitu, cíle, motivace a postoje bývalých nepřátel a jde tím za hranice formálního řešení konfliktu. Opětovnému propuknutí konfliktu zabrání až internalizace nových změn.

Druhá otázka se ptala na definice, pojetí a dimenze usmíření. Řekli jsme si, že neexistuje jednotná definice usmíření, ale že se většina autorů shodne na některých klíčových prvcích, jako jsou obnovení vztahů mezi bývalými nepřáteli, zvláště na psychologické úrovni, vyrovnání se s minulostí a přijetí zodpovědnosti za spáchané přečiny. Vyjmenovali jsme si také jednotlivé definice usmíření s důrazem na jeho psychologickou dimenzi. Zmínili jsme se o čtyřech dimenzích usmíření, které definují Lederach – pravda, soucit, spravedlnost a mír (Lederach 1997) – a Kriesberg – pravda, spravedlnost, úcta a bezpečnost (Kriesberg 2004). Vysvětlili jsme také různá pojetí usmíření, jako jsou silné a slabé usmíření či usmíření na úrovni společnosti a jednotlivců, zdůraznili jsme usmíření „shora“ a „zdola“ a řekli jsme si, že usmíření musí probíhat na všech úrovních současně. Může přitom být chápáno jako výsledek, ale i jako proces.

Třetí otázka se ptala na to, jakými mechanismy lze usmíření dosáhnout a jaké překážky mu stojí v cestě. Objasnili jsme, že kroky, které odpovídají podpoře Kriesbergových čtyř dimenzí usmíření, v zásadě odpovídají konceptu tranziční spravedlnosti. Následně jsme vyjmenovali také dílčí psychologické

mechanismy, které vedou k usmíření. Na závěr jsme si řekli, že usmíření značně závisí na podpoře politických vůdců, ochotě konat usmířující gesta, mobilizaci společenských institucí, aktivismu a mezinárodním kontextu. Negativní vliv na něj může mít narušená struktura postkonfliktní společnosti a nejrůznější psychologické faktory. Ač je dle Kriesberga plného usmíření málokdy dosaženo, je nutno se o něj snažit: v opačném případě by byly vzájemné vztahy bývalých nepřátel opět v ohrožení.

Hana Oberpfalzerová je doktorskou studentkou Fakulty sociálních věd UK v Praze. Je absolventkou bakalářského oboru politologie a mezinárodní vztahy na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a magisterského oboru mírových a rozvojových studií na Università di Pisa v Itálii. Specializuje se na obory mírových a konfliktních studií, nenásilného řešení konfliktů, psychologie míru, dále se zajímá o problematiku postkonfliktního usmíření, rozvojových studií, médií a islamismu. Z geografického hlediska se specializuje na země bývalé Jugoslávie, zejména Bosnu a Hercegovinu, a na islámský svět se zaměřením na Maroko. Její disertační práce se zabývá usmířením v Bosně a Hercegovině. Kontakt: hankaob@gmail.com

Použitá literatura

- Ackermann, Alice. 1994. „Reconciliation as a Peace-Building Process in Post-War Europe. The Franco-German Case.“ *Peace & Change* 19, 1994, 3: 229–250.
- Adler, Emanuel – Barnett, Michael. 1998. „Security Communities in Theoretical Perspective.“ Pp. 3–28 in Emanuel Adler – Michael Barnett (eds.): *Security Communities*. Cambridge: Cambridge UP.
- Akhavan, Payam. 2001. „Beyond Impunity. Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities?“ *American Journal of International Law* 95, 2001, 1: 7–31.
- Amstutz, Mark R. 2006. „Restorative Justice, Political Forgiveness and the Possibility of Political Reconciliation.“ Pp. 151–188 in Daniel Philpott (ed.): *The Politics of Past Evil. Religion, Reconciliation and the Dilemmas of Transitional Justice*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Appleby, R. Scott. 2000. *The Ambivalence of the Sacred. Religion, Violence and Reconciliation*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Arthur, Paul. 1999. „The Anglo-Irish Peace Process. Obstacles to Reconciliation.“ Pp. 85–109 in Robert L. Rothstein (ed.): *After the Peace. Resistance and Reconciliation*. Boulder: Lynne Rienner.
- Asmal, Kader – Asmal, Louise – Roberts, Ronald. S. 1997. *Reconciliation Through Truth. Reckoning of Apartheid's Criminal Governance*. Capetown: David Phillips.
- Auerbach, Yehudith. 2004. „The Role of Forgiveness in Reconciliation.“ Pp. 149–176 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.

- Azar, Edward E. 1990. *The Management of Protracted Social Conflict*. Hampshire: Dartmouth.
- Barkan, Elazar. 2000. *The Guilt of Nations. Restitution and Negotiating Historical Injustices*. New York – London: Norton.
- Bar-On, Dan – Kassem, Fatma. 2004. „Storytelling as a Way to Work through Intractable Conflicts. The German-Jewish Experience and its Relevance to the Palestinian-Israeli Context.“ *Journal of Social Issues* 60, 2004, 2: 289–306.
- Bar-Siman-Tov, Yaacov. 2004. „Dialectics between Stable Peace and Reconciliation.“ Pp. 61–80 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.
- Bar-Tal, Daniel. 2000a. *Shared Beliefs in a Society. Social Psychological Analysis*. Thousands Oaks: Sage.
- Bar-Tal, Daniel. 2000b. „From Intractable Conflict through Conflict Resolution to Reconciliation. Psychological Analysis.“ *Political Psychology* 21, 2000, 2: 351–365.
- Bar-Tal, Daniel. 2013. *Intractable Conflicts. Socio-Psychological Foundations and Dynamics*. Cambridge: Cambridge UP.
- Bar-Tal, Daniel – Bennink, Gemma H. 2004. „The Nature of Reconciliation as an Outcome and as a Process.“ Pp. 11–38 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.
- Bar-Tal, Daniel. 1998. „Societal Beliefs in Times of Intractable Conflict. The Israeli Case.“ *International Journal of Conflict Management* 9, 1998, 1: 22–50.
- Bargal, David – Sivan, Emmanuel. 2004. „Leadership and Reconciliation.“ Pp. 125–148 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.
- Belloni, Roberto. 2009. „Bosnia: Dayton is dead! Long live Dayton!“ *Nationalism and Ethnic Politics* 15, 2009, 3-4: 355–375.
- Bercovitch, Jacob. „Characteristics Of Intractable Conflicts.“ In Guy Burgess – Heidi Burgess (eds.): *Beyond Intractability. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder*. Posted: October 2003. Dostupné z <http://www.beyondintractability.org/bi-essay/characteristics-ic> [cit. 2013-09-06].
- Bloomfield, David. 2006. „On Good Terms: Clarifying Reconciliation.“ Pp. 1–35 in *Berghof Report XIV*. Berlin: Berghof Conflict Research.
- Boulding, Kenneth. 1978. *Stable Peace*. Austin: University of Texas Press.
- Boulding, Kenneth. E. 1962. *Conflict and Defense. A General Theory*. New York: Harper & Row.
- Brahm, Eric. 2003a. „Conflict Stages.“ In Guy Burgess – Heidi Burgess (eds.): *Beyond Intractability. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder*. Posted: September 2003, [cit. 2013-10-06]. Dostupné z <http://www.beyondintractability.org/bi-essay/conflict-stages>.
- Brahm, Eric. 2003b. „Hurting Stalemate Stage.“ In Guy Burgess – Heidi Burgess (eds.): *Beyond Intractability. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder*. Posted: September 2003. Dostupné z <http://www.beyondintractability.org/bi-essay/stalemate> [cit. 2013-10-06].
- Bronkhorst, Daan. 1995. *Truth and Reconciliation. Obstacles and Opportunities for Human Rights*. Amsterdam: Amnesty International.

- Brown, Rupert. 1988. *Group Processes. Dynamics within and between Groups*. Oxford: Blackwell.
- Burton, John W. 1986. „The Procedures of Conflict Resolution.“ Pp. 92–116 in Edward Azar – John W. Burton (eds.): *International Conflict Resolution. Theory and Practice*. Boulder: Lynne Reiner.
- Chadha, Navnita. 1995. „Enemy Images. The Media and Indo-Pakistani Tensions.“ Pp. 171–198 in Michael Krepon – Amit Sevak (eds.): *Crisis Prevention, Confidence Building and Reconciliation in South Asia*. New York: St. Martin's Press.
- Charif, Hassan. 1994. „Regional Development and Integration.“ Pp. 151–161 in Deirdre Collings (ed.): *Peace for Lebanon? From War to Reconstruction*. Boulder: Lynne Rienner.
- Chirwa, Wiseman. 1997. „Collective Memory and the Process of Reconciliation and Reconstruction.“ *Development in Practice* 7, 1997, 4: 479–482.
- Clark, Janine Natalya. 2009. „From Negative to Positive Peace. The Case of Bosnia and Herzegovina.“ *Journal of Human Rights* 8, 2009, 4: 360–384.
- Clark, Phil. 2010. *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda. Justice Without Lawyer*. Cambridge: Cambridge UP.
- Cloke, Kenneth. 2001. *Dangerously Mediating. The Frontiers of Conflict Resolution*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Corm, George. 1994. „The War System. Militia Hegemony and Reestablishment of the State.“ Pp. 215–230 in Deirdre Collings (ed): *Peace for Lebanon? From War to Reconstruction*. Boulder: Lynne Rienner.
- Crocker, Chester A. – Hampson, Fen O. – Aall, Pamela (eds). 2005. *Grasping The Nettle. Analyzing Cases of Intractable Conflict*. Washington: United States Institute of Peace.
- De Soto, Alvaro. 1999. „Reflections.“ Pp. 385–387 in Cynthia J. Arnson (ed.): *Comparative Peace Processes in Latin America*. Stanford: Stanford UP.
- Deutsch, Karl W. – Burrell, Sidney A. – Kann, Robert A. – Lee, Maurice Jr – Lichterman, Martin – Lindgren, Raymond E. – Loewenheim, Francis L. – van Wagenen, Richard W. 1957. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton: Princeton UP.
- Fisher, Ronald J. 1990. *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*. New York: Springer.
- Galtung Johan. 1964. „Editorial.“ *Journal of Peace Research* 1, 1964, 1: 1–4.
- Galtung, Johan. 1980. *The True Worlds. A Transnational Perspective*. New York: Free Press.
- Galtung, Johan. 1996. *Peace by Peaceful Means. Peace and Conflict, Development and Civilization*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.
- Gardner–Feldman, Lily. 1999. „The Principle and Practice of ‚Reconciliation‘ in German Foreign Policy. Relations with France, Israel, Poland and Czech Republic.“ *International Affairs* 75, 1999, 2: 333–356.
- Goertz, Gary – Diehl, Paul F. 1993. „Enduring Rivalries. Theoretical Constructs and Empirical Patterns.“ *International Studies Quarterly* 37, 1993, 2: 147–171.
- Halpern, Jodi – Weinstein, Harvey M. 2004. „Empathy and Rehumanization after Mass Violence.“ Pp. 303–322 in *My Neighbor, My Enemy. Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge: Cambridge UP.

- Hartzell, Caroline A. 1999. „Explaining the Stability of Negotiated Settlements in Intrastate Wars.“ *Journal of Conflict Resolution* 43, 1999, 1: 3–22.
- Hayner, Priscilla. 2001. *Unspeakable Truths. Confronting State Terror and Atrocity*. New York: Routledge.
- Helmick, Raymond G. – Petersen, Rodney L. (eds.). 2001. *Forgiveness and Reconciliation. Religion, Public Policy and Conflict Transformation*. Radnor: Templeton Foundation Press.
- Hermann, Tamar. 2004. „Reconciliation: Reflections on the Theoretical and Practical Utility of the Term.“ Pp. 39–60 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.
- Kacowicz, Arie M. 1998. *Zones of Peace in the Third World*. Albany: State University of New York Press.
- International Center for Transitional Justice. 2013. *What is Transitional Justice?* Dostupné z <http://ictj.org/about/transitional-justice> [cit. 2013-10-06].
- Jeong, Ho-Won. 2005. *Peacebuilding in Postconflict Societies: Strategy and Process*. Boulder: Lynne Rienner.
- Kacowicz, Arie M. – Bar-Siman-Tov, Yaacov – Elgstrom, Ole – Jerneck, Magnus (eds.). 2000. *Stable Peace Among Nations*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Kaldor, Mary. 1999. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford: Stanford UP.
- Kelman, Herbert C. 1997. „Social-Psychological Dimensions of International Conflict.“ Pp. 191–237 in William Zartman – Lewis Rasmussen (eds.): *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. Washington: United States Institute of Peace.
- Kelman, Herbert C. 1999. „Transforming the Relationship Between Former Enemies. A Social-Psychological Analysis.“ Pp. 193–205 in Robert L. Rothstein (ed.): *After the Peace. Resistance and Reconciliation*. Boulder: Lynne Rienner.
- Kelman, Herbert C. 2000. „The Role of Scholar–Practitioner in International Conflict Resolutions.“ *International Studies Perspectives* 1, 2000, 3: 273–288.
- Kelman, Herbert C. 2004. „Reconciliation as Identity Change. A Social-Psychological Perspective.“ Pp. 111–124 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.
- Kelman, Herbert C. 2008. „Reconciliation from a Socio-Psychological Perspective.“ Pp. 15–36 in Arie Nadler – Thomas E. Malloy – Jeffrey D. Fischer (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. New York: Oxford UP.
- Khalaf, Samir. 1994. „Culture, Collective Memory, and the Restoration of Civility.“ Pp. 273–285 in Deirdre Collings (ed.): *Peace for Lebanon? From War to Reconstruction*. Boulder: Lynne Rienner.
- Knox, Colin – Quirk, Pádraic. 2000. *Peace Building in Northern Ireland, Israel and South Africa. Transition, Transformation and Reconciliation*. London: Macmillan.
- Kopstein, Jeffrey S. 1997. „The Politics of National Reconciliation. Memory and Institutions in German–Czech Relations Since 1989.“ *Nationalism and Ethnic Politics* 3, 1997, 2: 57–78.
- Kriesberg, Louis. 1998a. „Coexistence and the Reconciliation of Communal Conflicts.“ Pp. 182–198 in Eugene Weiner (ed.): *The Handbook of Interethnic Coexistence*. New York: Continuum.

- Kriesberg, Louis. 1998b. *Constructive Conflicts. From Escalation to Resolution*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Kriesberg, Louis. 1998c. „Intractable Conflicts.“ Pp. 332–342 in Eugene Weiner (ed.): *The Handbook of Interethnic Coexistence*. New York: Continuum.
- Kriesberg, Louis. 1999. „Paths to Varieties of Inter-Communal Reconciliation.“ Pp. 105–129 in Howon W. Joeng (ed.): *From Conflict Resolution to Peacebuilding*. Fitchburg: Dartmouth.
- Kriesberg, Louis. 2000. „Negotiating the Partition of Palestine and Evolving Israeli-Palestinian Relations.“ *Brown Journal of World Affairs* 7, 2000, winter/spring: 63–80.
- Kriesberg, Louis. 2002. „Reconciliation Actions and the Breakdown of Israeli-Palestinian Negotiations, 2000.“ *Peace and Change* 27, 2002, 4: 546–571.
- Kriesberg, Louis. 2004. „Comparing Reconciliation Actions within and between Countries.“ Pp. 81–110 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.
- Kritz, Neil J. 1995. *Transitional Justice. How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes I–III*. Washington: United States Institute of Peace.
- Lazare, Aaron. 2004. *On Apology*. Oxford: Oxford UP.
- Lederach, John Paul. 1997. *Building Peace. Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington: United States Institute of Peace.
- Lederach, John Paul. 1998. „Beyond Violence. Building Sustainable Peace.“ Pp. 236–245 in Eugene Weiner (ed.): *The Handbook of Interethnic Coexistence*. New York: Continuum.
- Lewicki, Roy J. 2006: „Trust, Trust Development and Trust Repair.“ Pp. 92–119 in Morton Deutsch – Peter T. Coleman – Eric C. Marcus (eds.): *The Handbook of Conflict Resolution. Theory and Practice*. San Francisco: Josey Bass.
- Licklider, Roy. 1995. „The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars.“ *American Political Science Review* 89, 1995, 3: 681–690.
- Lipschutz, Ronnie D. 1998. „Beyond the Neoliberal Peace. From Conflict Resolution to Social Reconciliation.“ *Social Justice* 25, 1998, 4: 5–19.
- Maoz, Ifat. 2004. „Social-Cognitive Mechanisms in Reconciliation.“ Pp. 225–238 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.
- Maoz, Moshe. 1999. „The Oslo Agreements. Toward Arab-Jewish Reconciliation.“ Pp. 67–84 in Robert L. Rothstein (ed.): *After the Peace. Resistance and Reconciliation*. Boulder: Lynne Rienner.
- Marrow, Duncan. 1999. „Seeking Peace Amid Memories of War. Learning from the Peace Process in Northern Ireland.“ Pp. 111–138 in Robert L. Rothstein (ed.): *After the Peace. Resistance and Reconciliation*. Boulder: Lynne Rienner.
- Minow, Martha. 1998. *Between Vengeance and Forgiveness. Facing History After Genocide and Mass Violence*. Boston: Beacon Press.
- Mitchell, Christopher R. 1981. *The Structure of International Conflict*. London: Macmillan.
- Montville, Joseph V. 1993. „The Healing Function in Political Conflict Resolution.“ Pp. 112–127 in Denis J. Sandole – Hugo van der Merve (eds.): *Conflict Resolution Theory and Practice. Integration and Application*. Manchester: Manchester UP.

- Murray, Michael R. – Greer, John V. 1999. „The Changing Governance of Rural Development. State-Community Interaction in Northern Ireland.“ *Policy Studies* 20, 1999, 1: 37–50.
- Nadler, Arie – Malloy, Thomas E. – Fisher, Jeffrey D. 2008. „Intergroup Reconciliation. Dimensions and Themes.“ Pp. 3–14 in Arie Nadler – Thomas E. Malloy – Fischer Jeffrey D. (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. New York: Oxford UP.
- Nadler, Arie – Schnabel, Nurit. 2008. „Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation and The Needs-Based Model of Socioemotional Reconciliation.“ Pp. 37–56 in Arie Nadler – Thomas E. Malloy – Fischer Jeffrey D. (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. New York: Oxford UP.
- Nadler, Arie. 2001. „From Tel Aviv to Ulcinj. Can We Learn from Each Other about Reconciliation and Peace-building?“ Dostupné z <http://www.eurozine.com/pdf/2001-07-04-nadler-en.pdf> Published 2001-07-04 [cit. 2013-10-06].
- Norval, Aletta J. 1998. „Memory, Identity and the (Im)possibility of Reconciliation. The Work of the Truth and Reconciliation Commission in South Africa.“ *Constellations* 5, 1998, 2: 250–265.
- Norval, Aletta J. 1999. „Truth and Reconciliation. The Birth of the Present and the Reworking of History.“ *Journal of African Studies* 25, 1999, 3: 499–519.
- Oberpfalzerová, Hana. 2012. „Tranziční spravedlnost a proces národního usmíření v Bosně a Hercegovině.“ *Mezinárodní vztahy* 47, 2012, 3: 5–28.
- Orentlicher, Diane. 1991. „Settling Accounts. The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime.“ *Yale Law Journal* 100, 1991, 8: 2537–2615.
- Orentlicher, Diane. 2007. „Settling Accounts Revisited: Reconciling Global Norms with Local Agency.“ *International Journal of Transitional Justice* 1, 2007, 1: 10–22.
- Paris, Roland. 2010. „Saving Liberal Peacebuilding.“ *Review of International Studies* 36, 2010, 2: 337–365
- Phillips, Ann L. 1998. „The Politics of Reconciliation in Germany and in Central-East Europe.“ *German Politics* 7, 1998, 2: 64–85.
- Philpott, Daniel. 2003. „Introduction.“ Pp. 1–10 in Daniel Philpott (ed.): *The Politics of Past Evil: Religion, Reconciliation and the Dilemmas of Transitional Justice*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Ramsbotham, Oliver – Woodhouse, Tom – Miall, Hugh. 2011. *Contemporary Conflict Resolution*. Cambridge: Polity Press.
- Rigby, Andrew. 2000. „Forgiving the Past. Paths Towards a Culture of Reconciliation.“ Paper presented at the IPRA Conference, Tampere, Finland.
- Ross, Howard Marc. 2004. „Ritual and the Politics of Reconciliation.“ Pp. 197–224 in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford UP.
- Rothstein, Robert L. (ed.) 1999a. *After the Peace. Resistance and reconciliation*. Boulder: Lynne Rienner.
- Rothstein, Robert L. 1999b. „In Fear of Peace. Getting Past Maybe.“ Pp. 1–25 in Robert L. Rothstein (ed.): *After the Peace. Resistance and Reconciliation*. Boulder: Lynne Rienner.

- Rouhana, Nadim N. 2004. „Reconciliation in Protracted National Conflict. Identity and Power in the Israeli–Palestinian Case.“ Pp. 173–187 in Alice H. Eagly – V. Lee Hamilton – Reuben M. Baron (eds.): *The Social Psychology of Group Identity and Social Conflict. Theory, Application, and Practice*. Washington: American Psychological Association.
- Saidi, Nasser H. 1994. „The Economic Construction of Lebanon. War, Peace, and Modernization.“ Pp. 195–212 in Deirdre Collings (ed.): *Peace for Lebanon? From War to Reconstruction*. Boulder: Lynne Rienner.
- Saunders, Harold (ed.). 1999. *A Public Peace Process. Sustained Dialogue to Transform Racial and Ethnic Conflicts*. New York: St. Martin's Press.
- Shriver, Donald W. Jr. 1995. *An Ethic for Enemies. Forgiveness in Politics*. New York: Oxford UP.
- Shriver, Donald W. Jr. 1998. „Is There Forgiveness in Politics? Germany, Vietnam and America.“ Pp. 131–149 in Robert D. Enright – Joanna North (eds.): *Exploring Forgiveness*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Shriver, Donald W. Jr. 1999. „The Long Road to Reconciliation. Some Moral Stepping–Stones.“ Pp. 207–222 in Robert L. Rothstein (ed.): *After the Peace. Resistance and Reconciliation*. Boulder: Lynne Rienner.
- Simpson, Graeme. 1997. „Reconstruction and Reconciliation: Emerging from Transition.“ *Development in Practice* 7, 1997, 4: 475–478.
- Sriram, Chandra L. 2007. „Justice as Peace? Liberal Peacebuilding and Strategies of transitional Justice.“ *Global Society* 21, 2007, 4: 579–591.
- Staub, Erwin – Bar–Tal, Daniel. 2003. „Genocide, Mass Killing, and Intractable Conflict. Roots, Evolution, Prevention, and Reconciliation.“ Pp. 710–751 Daniel O. Sears – Leonie Huddy – Robert Jervis (eds.): *The Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford – New York: Oxford UP.
- Staub, Erwin. 2000. „Genocide and Mass Killing. Origins, Prevention, Healing and Reconciliation.“ *Political Psychology* 21, 2000, 2: 367–382.
- Staub, Ervin – Pearlman, Laurie A. – Gubin, Alexandra – Hagengimana, Athanase. 2005. „Healing, Reconciliation, Forgiving and the Prevention of Violence after Genocide or Mass Killing. An Intervention and its Experimental Evaluation in Rwanda.“ *Journal of Social and Clinical Psychology* 24, 2005, 3: 297–334.
- Steinberg, Gerald M. 2001. „Conflict Prevention and Mediation in the Jewish Tradition.“ *Jewish Political Studies Review* 12, 2001, ¾: 3–21.
- Stephan, Walter G. 2008. „The Road to Reconciliation.“ Pp. 369–394 in Arie Nadler – Thomas E. Malloy – Jeffrey D. Fischer (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. New York: Oxford UP.
- Stephenson, Carolyn M. 1999. „Peace Studies: Overview.“ Pp. 809–820 in Lester Kurtz (ed.): *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict*. San Diego: Academic Press.
- Tavuchis, Nicolas. 1991. *Mea Culpa. A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford UP.
- Teitel, Ruti G. 2000. *Transitional Justice*. New York: Oxford UP.
- Thoms, Oskar N. T. – Ron, James – Paris, Roland. 2008. *The Effects of Transitional Justice Mechanisms. A Summary of Empirical Research Findings and Implications for Analysts and Practicioners*. Ottawa: Centre for International Policy Studies.

- Tutu, Desmond. 1999. *No Future Without Forgiveness*. New York: Doubleday.
- Verdeja, Ernesto. 2008. „A Critical Theory of Reparative Justice.“ *Constellations* 15, 2008, 2: 208–222.
- Verdeja, Ernesto. 2009. *Unchopping a Tree. Reconciliation in the Aftermath of Political Violence*. Philadelphia: Temple UP.
- Verdeja, Ernesto. 2010. „Official Apologies in the Aftermath of Political Violence.“ *Metaphilosophy* 41, 2010, 4: 563–581.
- Waisová, Šárka. 2011. *Řešení konfliktu v mezinárodních vztazích*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Wilmer, F. 1998. „The Social Construction of Conflict Reconciliation in the Former Yugoslavia.“ *Social Justice* 25, 1998, 4: 90–113.
- Worthington, Everett L. Jr. 2006. *Forgiveness and Reconciliation. Theory and Application*. New York: Routledge.
- Yannis, Alexandros. 2002. „The Creation and Politics of International Protectorates in the Balkans. Bridges Over Troubled Waters.“ *Journal of International Relations & Development* 5, 2002, 3: 258.
- Zalaquett, José. 1999. „Truth, Justice, and Reconciliation. Lessons for the International Community.“ Pp. 341–361 in Cynthia J. Arnson (ed.): *Comparative Peace Processes in Latin America*. Stanford: Stanford UP.